

QARAQALPAQ
TILI IMLA
QAĞÍYDALARINÍN
JÍYNAĞÍ

Ch (O) L G W

UOK 85'35(575.172)
BBK 74.2687
Q—51

**Qaraqalpaq tili imla qaǵıydalarınń
jıynaǵı. — Nókis: «Bilim», 2016. — 20 b.**

UOK 85'35(575.172)
BBK 74.2687
Q—51

Juwaplı redaktor:
Shamshetdin Abdinazimov

Dúziwshiler:

Mádenbay Dáwletov — filologiya ilimleriniń doktorı;
Shamshetdin Abdinazimov — filologiya ilimleriniń doktorı, professor;
Aytmurat Alniyazov — filologiya ilimleriniń kandidatı.

KIRISIW

2016-jılı 10-iyunda Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń toǵızınshı sessiyasında «Qaraqalpaqstan Respublikasınıń ayırım nızamlarına ózgerisler hám qosımshalar kirgiziw haqqında»ǵı Nızam qabil etilip, onıń 11-statyasına muwapıq, «Latın jazıwına tiykarlangan qaraqalpaq álipbesin engiziw haqqında»ǵı Qaraqalpaqstan Respublikası Nızamına qosımshalar hám ózgerisler kirgizildi. Usı Nızam tiykarında Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesi shólkemlestirgen jumısshı topar tárepinen imla qaǵıydaları jetilistirilip, qayta dúzildi. Bul imla qaǵıydaların dúziwde K.Ubaydullaev, D.Nasırov tárepinen dúzilgen «Qaraqalpaq tiliniń alfaviti hám orfografiyalıq qádeleriniń jıynaǵı», M.Dáwletov, B.Qutlımuratovlardıń redaktorlıǵında baspadan shıqqan «Qaraqalpaq tiliniń imla qaǵıydaları», A.Dáwletov, M.Dáwletov, M.Qudaybergenovlar tárepinen tayarlangan «Qaraqalpaq tiliniń imla qaǵıydalarınıń jıynaǵı» bassılıqqa alındı. Latın jazıwına tiykarlangan qaraqalpaq álipbesiniń bul usınılıp otırǵan imlası házirgi ámeliy jazıwımızǵa úlken ózgeris jasamastan, sol jazıw qaǵıydaların saqlap qalıwdı maqset etti. Sebebi, bul jazıw jigirma jıldan aslam qollanıw tájiriyesinde, ánjumanlar hám baspasózde pikir alısıwlar nátiyjesinde jetilisip bardı hám turaqlı jazıwǵa aylangan dep esaplawǵa boladı.

Sunday-aq, bul imla qaǵıydaları 2015-2016-jılları, yaǵnıy bir jıl dawamında ótkerilgen úsh respublikalıq ilimiy-ámeliy ánjumanlarda, jergilikli baspasózde járiyalangan maqalalarda dodalanıp barıldı. Solay etip, tilshı alımlar, tájiriyebeli mektep muǵallimleri, keń jámiyetshilik tárepinen kóp talqılawlardan ótti.

«Latın jazıwına tiykarlangan qaraqalpaq álipbesin engiziw haqqında»ǵı Qaraqalpaqstan Respublikası Nızamına 2009-jılı 8-oktyabrde kirgizilgen «Túpkilikli sózlerde sóz basında *e, o, o'* háripleriniń aldınan *y, w*» háripleri qosılıp, «*ye, wo, wo'*» birikpesi túrinde jazıladı» degen ózgeris ótken altı jil ishinde baslawısh klass oqıwshılarınıń álipbeni úyreniwinde qıyınshılıqlar tuwdıratuǵını málim boldı. Bunday jazıw, baslawısh klass muǵallimleriniń túsindirgenine qaramastan, oqıwshılar qalıplesken dástúr boyınsha sózlerdi qosıp oqıwda *y, w* tańbaların aytıp

bolıp, *e, o, o'* háriplerinen baslanatúǵın sózlerdi *y-etik, w-oraq, w-ópepek* túrinde qollanıw jaǵdayları ushırası. Birinshi klass oqıwshılarınıń kórip yadta saqlaw qábiletin rawajlandırıwda áhmiyetli orın iyeleytuǵın «Súwretli álipbe» atamasındaǵı metodikalıq qollanba *e, o, o'* háriplerinen baslanatúǵın sózlerge tiyisli súwretlerdi ornalastırıw máselesinde mashqala bolıwına baylanıslı, «Qaraqalpaq tiliniń orfografiyalıq sózligi» de *e, o, o'* háriplerinen baslanatúǵın birde-bir qaraqalpaqsha sózdi sózlikte beriw múmkinshiligi bolmawına baylanıslı baspada járiyalanbay qaldı. Qaraqalpaq álipbesinde 6 háriptiń (*A'a', U'u', O'o' I'i', G'g', N'n'*) joqarǵı qaptalında apostroflardıń qollanıwı háriplerdiń araların bir-birinen qashıqlastırıp, jazıwımızdı shıraysızlandırıp jiberdi. Kompyuterde jazıwda hárbir sózdiń aralıǵı bir interval bolıwı zárúrligi sebepli, apostrof qoyılǵan hárip penen sózlerdiń shegarasın anıqlaw qıyınlastı. Sonlıqtan da, Joqarǵı Keńestiń sessiyasında tilshi qánigeler hám keń jámiyetshiliktiń pikir hám usınısları esapqa alınıp, bul nızamǵa tómendegi qosımsha hám ózgerisler kirgizildi:

a) 2009-jıl 8-oktyabrde qabıl etilgen «túpkilikli sózlerde sóz basında «*e, o, o'*» háripleriniń aldınan «*y, w*» hásipleri qosılıp, «*ye, wo, wo'*» birikpesi túrinde jazıladı» degen ózgeris alıp taslandı; sóz basında *e, o, o'* háripleriniń jazılıwı ádebiy tilimizdiń burınnan qalıplesken norması retinde saqlap qalındı. Sonday-aq, usı nızamnıń birinshi hám altınshi bántleri ózgerissiz qaldırıldı, yaǵnıy, shet tillerden ózlestirilgen sózlerde qollanılatuǵın kiril jazıwındaǵı *c, ch* háripleri saqlanıp qalındı.

b) qaraqalpaq tiliniń ózine tán ózgesheligin bildiretuǵın (*A'a', U'u', O'o', I'i', G'g', N'n'*) seslerin tańbalaytuǵın háriplerdiń qaptalındaǵı apostrof belgileri alıp taslanıp, háriptiń ústine qoyılatuǵın akut belgisine ózgartildi: *Áá, Óó, Úú, Íı, Ğğ, Nń*.

d) házirgi hárekettegi qısıq dawıslı *I'i'* háribindegi apostrof alıp taslanıp, «*Íı*» túrinde, yaǵnıy bas háribin akut belgisi menen (*Í*), kishi háribin (*ı*) akutsız jazıw qabıllandı. Burınǵı álipbede bul háriptiń kishi háribi úsh elementten turatuǵınlıǵı sebepli, jazıwda hám oqıwda qosımsha mashqalalardı payda etetuǵın edi.

e) sóz basında túpkilikli sózlerde *e* háribiniń *ye* birikpesi túrinde jazılıwı (*yertek, yer, yemen*), al ózlestirilgen sózlerde *e* túrinde (*ekonomika, elektr, energiya*) túrinde jazılıwı da qosımsha qıyınshılıqlardı júzege keltirgen edi. Sebebi, bizden burın latin jazıwına ótken turkiy xalıqları (ózbek, türk, azerbayjan, türkmen) tillerinde bul eki halatta da *e* háribin qollanıw tájiriybesi qalıplesken. Sonlıqtan da, jańa imla qaǵıydalarında bul eki xızmet te *e* háribine júklendi.

ÁLIPBE

Qaraqalpaq álipbesindegi háripler, olardıń
jaylasıw tártibi hám atları

q/t	baspa	jazba	aytılıwı	kirill	q/t	baspa	jazba	aytılıwı	kirill
1	Aa	<i>Aa</i>	a	а	18	Nn	<i>Nn</i>	ne	н
2	Áá	<i>Áá</i>	á	ә	19	Ŋŋ	<i>Ŋŋ</i>	ńe	ң
3	Bb	<i>Bb</i>	be	б	20	Oo	<i>Oo</i>	o	о
4	Dd	<i>Dd</i>	de	д	21	Óó	<i>Óó</i>	ó	ө
5	Ee	<i>Ee</i>	e	е, э	22	Pp	<i>Pp</i>	pe	п
6	Ff	<i>Ff</i>	fe	ф	23	Rr	<i>Rr</i>	re	р
7	Gg	<i>Gg</i>	ge	г	24	Ss	<i>Ss</i>	se	с
8	Ǵǵ	<i>Ǵǵ</i>	ǵa	ғ	25	Tt	<i>Tt</i>	te	т
9	Hh	<i>Hh</i>	he	х	26	Uu	<i>Uu</i>	u	у
10	Xx	<i>Xx</i>	xa	х	27	Úú	<i>Úú</i>	ú	ү
11	Íi	<i>Íi</i>	i	ы	28	Vv	<i>Vv</i>	ve	в
12	Ii	<i>Ii</i>	i	и	29	Ww	<i>Ww</i>	we	џ
13	Jj	<i>Jj</i>	je	ж	30	Yy	<i>Yy</i>	ye	й
14	Kk	<i>Kk</i>	ke	к	31	Zz	<i>Zz</i>	ze	з
15	Qq	<i>Qq</i>	qa	қ	32	Sh sh	<i>Shsh</i>	she	ш, щ
16	Ll	<i>Ll</i>	la	л	33	Cc	<i>Cc</i>	ce	ц
17	Mm	<i>Mm</i>	me	м	34	Ch ch	<i>Chch</i>	che	ч

ÁLIPBEDEGI HÁRIPLERDİN XİZMETI HÁM IMLASI

Álipbeniń quramındaǵı háripler xızmeti jaǵınan eki toparǵa bólinedi:

a) **a, á, ı, i, u, ú, o, ó, e** háripleri dawıslı seslerdi bildiredi;

b) **b, v, g, ǵ, d, j, z, y, k, q, l, m, h, n, ú, p, r, s, t, w, f, x, c, ch, sh** háripleri dawıssız seslerdi bildiredi.

Dawıshlardın imlası

§1. **Aa** háribi sózdiń barlıq esitilgen jerinde jazıladı: *aga, apa, bala, alma, asxana, vagon, taraq, ayna* t.b. Ayırım *albom, apelsin* t.b. sıyaqlı ózlestirme sózlerde qońsılas seslerdiń tásirinde **a** háribi **á** sesi túrinde jıńışke aytılsa da, jazıwda ózgerissiz, **a** háribi jazıladı.

§2. **Áá** háribi kóbinese sózdiń birinshi buwınında jazıladı: *qálem, álem, Áwez, ájaǵa, áynek, bándirgi, ǵálle, báseki, kásip, láblebi, dárixana* t.b. **Al**, sózdiń ekinshi hám úshinshi buwınlarında siyregirek qollanıladı: *báhár, kútá, júdá, zúraát, másláhát, Mámбетshárip, Biybisánem, Ábiwbákir, Turdımámбет* t.b.

§3. **Ee** háribi túpkillikli hám basqa da ózlestirme sózlerdiń barlıq esitilgen orınlarında dara **e** túrinde jazıladı: *ertek, erik, egin, etik, emlewana, eki, terek, mektep, besik, besew, kerege, egew, shelek, bereket, kesek, iyne, gúze, túye, shege, ekonomika, ekologiya, elektr, ekran, ekvator, eksport, epitet, estrada, estetika, eston, etika, etil, Evropa* t.b.

Túpkillikli sózlerdiń basında **ye** túrinde, shet tillerden ózlestirilgen sózlerde **e** túrinde ayılǵanı menen, jazıwda **e** háribi jazıladı.

Ańlatıw: Kirilshedegi ayırıw belgisi qoyılıp jazılatuǵın ayırım sózler esitiliwinshe buwın qurılısı saqlanǵan halda *obyekt, subyekt, syezd, razyezd (obiekt, subiekt, siezd, raziezd* emes) túrinde jazıladı.

§4. **Íı** háribi sózdiń barlıq esitilgen jerinde jazıladı: *ılaq, ılaqa, ıdı, ıqlım, qıs, sızıq, qızıl, ayıw, oyın, jazıw, qutı, uyqı, tarı, ıssı* t.b., al shet tillerden ózlestirilgen sózlerde ádettegiden sozılınqı aytıladı: *til, sır, cıgan* t.b. Bul ayılǵan eki jaǵdayda da **ı** háribi jazıladı.

§5. **Ii** háribi sózdiń barlıq esitilgen orınlarında jazıla beredi: *ini, ilgek, imarat, tis, terim, bilim, irimshik, ilim, túlki, júweri, kisi* t.b. **Al**, *kino, ekonomika, lirika* sıyaqlı sózlerde **i** háribi sozılınqı dawıslını ańlatadı. Bul ayılǵan eki jaǵdayda da **i** háribi jazıladı.

§6. Oo háríbi kóbinese túpkilikli sózlerdiń dáslepki buwınında, ózlestirme sózlerdiń basında, ortasında hám aqırında da ayıladı hám jazıladı: *ol, oqıwshı, oraq, oramal, ot, otın, otaq, qol, qonaq, jol, qozi, tolqın, Omar, oda, opera, okrug, order, ocherk, okean, radio, kino, video, azot, palto, foto* t.b.

§7. Óo háríbi kóbinese sózlerdiń birinshi buwınında jazıladı: *ójire, ósimlik, ópepek, kóylek, bódene, kóleńke, ógiz, sóz, kóp, kól, kómir, tósek, bórek, ótirik, Ótemis, Ótebiyke, Tólegen, Tórebay* t.b. Al, siyrek jaǵdayda *átkónshek, átsók, áshekóy, maysók* sıyaqlı sózlerde ekinshi buwında da jazıladı.

§8. Uu háríbi kóbinese sózdiń dáslepki buwınında jazıladı: *usta, uyqı, uya, ultaraq, ullı, ul, qurılıs, bulaq, qudıq, qulın* t.b. Al, ayırım jaǵdaylarda *maqul, maqluq, bárqulla* sıyaqlı sózlerdiń ekinshi buwınında, sonday-aq, eki sózdiń birigiwinen jasalǵan adam atlarında úshinshi buwında da jazıladı: *Aytmurat, Dáwletmurat, Ázizmurat*.

Al, *universitet, institut, galstuk, ustav, jurnal, fartuk, cirkul* sıyaqlı ózlestirme sózlerde sozılıńqı ayıladı. Bul ayılǵan eki jaǵdayda da *u* háríbi jazıladı.

§9. Úú háríbi tiykarınan bir buwınlı sózlerde yamasa kóp buwınlı sózlerdiń birinshi buwınında jazıladı: *úke, júzik, súilmek, úy, úyrek, kún, tún, tús, kúlki, kúndiz, úlgi, útir, túlki, gúmis* t.b.

Siyrek jaǵdayda *dástúr, májbúr, májgún* t.b. sıyaqlı sózlerde, sonday-aq qospa sózlerde keyingi buwınlarda da jazıladı: *Sarıgúl, Úmitgúl, Tórtkúl, Aygúl* t.b.

§10. *-ıy, -iy, -uw, -úw, -ıw, -iw* qosarlılarıńnıń jazılıwı. Bul jalǵan diftonglardıń hárqaysısı eki fonemanıń dizbegi dep sanaladı hám olardıń hárqaysısı eki tańba menen jazıladı: *tıy, sıy, jıy, qıy, tıyın, qıyın; kiy, biy, iyne, kiyim, kiyik, siyle; uw, suw, puw, juwap, quwraq, juwsan; gúw, gúwlep, súwre* t.b. Sonday-aq:

a) *qánige (qániyge emes), tásir (tásiyr emes), táǵdir (táǵdiyir emes)* túrinde ekinshi bólegi (*y*) túsirilip jazıladı;

b) sózlerdiń birinshi buwınında *-uw, -úw* qosarlıları jazılса, keyingi buwınlarda *sawıw, alıw, juwıw, jazıw, basqarıw* t.b. sıyaqlı sózlerde *-ıw, -iw* qosarlıları saqlanıp jazıladı. Sonday-aq, *ulıwma (uluwma emes), maǵlıwmat (maǵluwmat emes), ayıw (ayuw emes), bayıwlı (bayuwlı emes)* sıyaqlı dara sózlerdiń ekinshi buwınında *-ıw* qosarlısı jazıladı;

d) birigip jazılatuǵın *kúnshuwaq, Ultuwǵan, Aytuwar, ulıshuw-qumquwit* sıyaqlı qospa sózlerdiń sońǵı buwınlarında *-uw* túrinde jazıladı.

§11. Sóz ishinde qatar qollanılatusın dawıshlardın imlası:

- 1) ia: *diagnoz, material, pianino, radiator, milliard* t.b.
- 2) io: *radio, biologiya, million, stadion, melioraciya* t.b.
- 3) ai: *mozaika, novokain, Ukraina* t.b.
- 4) oi: *alkoloid, ellipsoid* t.b.
- 5) ea, eo: *teatr, okean, laureat, teorema, seans, realizm, reabilitaciya, video, meteorologiya* t.b.
- 6) ae, oe: *aerobus, aerodrom, poema, poeziya, orfoepiya, koeficient* t.b.
- 7) oa: *oasis, kinoaktyor, radioaktiv* t.b.
- 8) ie: *klient, dieta, gigiena* t.b.
- 9) iu: *notarius, prezidium, radius* t.b.
- 10) ao: *kakao* t.b.
- 11) ee: *reestr, teleekran* t.b.
- 12) oo: *kinooperator, kooperaciya, koordinaciya, zoologiya* t.b.
- 13) uu: *vakuum* t.b.

Basqa jaǵdaylarda qatar kelgen dawıshlar qaraqalpaq tilinde dástúrli aytıluwı boyınsha jazıladı: *sanaat, qanaat, saat, jámaát, zúraát* t.b.

Dawıssızlardın imlası

Dawıssızlar únli hám únsiz bolıp ekige bólinedi:

- 1) únli dawıssızlar: *b, d, g, ǵ, j, l, m, n, n̄, r, v, w, y, z*
- 2) únsiz dawıssızlar: *f, h, x, k, q, p, s, t, c, ch, sh*

Únli dawıssızlar

§12. Bb háribi túpkilikli sózlerdiń basında hám ortasında jazıladı: *bayraq, bayram, baǵ, baqsha, bala, bilim, baba, bazar, tabıs, balıq, sabın, jaba* t.b. Al, geypara ózlestirme sózlerdiń aqırında *p* bolıp aytılsa da, *b* háribi jazıladı: *arab, klub, shtab* t.b.

§13. Dd háribi sózlerdiń esitilgen jerlerinde jazıla beredi: *duz, dúz, dos, dala, dana, dúnya, dárya, dıqqat, dizim, pada, adam, joldas, qurdas, abadan*.

Awızeki sóylewde *shad, pud, yad, áwlad, sud, zavod, Xalqabad* sıyaqlı sózlerde *t* bolıp aytılganı menen, *d* jazıladı.

§14. Gg háribi kóbinese jıńshke dawıslılar menen kelip, sózlerdiń basında, ortasında jazıladı: *ǵáp, ǵúl, geshir, ǵósh, gilem, ǵúrish, tógin, bóget, segiz, tegis, búgin* t.b., al ózlestirme sózlerdiń aqırında da jazıladı: *biolog, xirurg, pedagog, filolog, geolog* t.b.

§15. Ğ ğ háribi kóbinese juwan dawıslılar menen kelip, sózlerdiń basında, ortasında jiyirek, al ayırım jaǵdaylarda sóz aqırında jazıladı: *ǵaz, ǵayrat, ǵarbiz, ǵumsha, ǵargá, ǵarrı, ǵalaba, ǵoza, baǵana, taǵa, aǵa, toǵay, shaǵala, toǵız, baǵ*, t.b. Sonday-aq, *ǵálle, ǵárejet, ǵáziyne, ǵázzel, ǵálet, ǵárezsizlik* t.b. sıyaqlı sózlerde jıńshke dawıslı menen de bir buwında jazıladı.

§16. Jj haribi sózlerdiń basında, ortasında hám siyrek jaǵdayda aqırında da jazıladı: *jaz, jan, jaylaw, jáhán, jańa, jamǵır, jaǵa, jeń, jiyde, jurnal, jez, shóje, góje, hújjet, tiraj, taj, Minaj, iláj, mútáj* t.b.

§17. Ll háribi sózlerdiń barlıq esitilgen jerlerinde jazıladı: *lala, dala, qala, lap, láblebi, pálle, ǵálle, pille, al, sal, awıl, pil, bil, til, salma, talaq, baldaq, lenta, laborant, ilaqa, ilay, material, gúl* t.b.

§18. Mm háribi sózdiń barlıq esitilgen jerlerinde jazıladı: *mal, may, mol, mala, muz, murın, mektep, keme, aman, samal, múmkin, gúmbez, ilham, tam, qálem, kólem, ilim, magnit, makaron, Murat, Miyras* t.b.

§19. Nn háribi sózdiń barlıq esitilgen jerlerinde jazıladı: *ana, nan, nama, naqıl, naǵıs, tana, náwshe, nálshe, dene, mákan, kún, qulan, jılan, qan, qanar, neft, nasos, notarius, nota, Naǵmet, Naǵıyma, Nazarbay* t.b.

§20. Nń háribi sózdiń ortasında hám aqırında jazıladı: *ań, tań, seń, soń, toń, kón, keń, teń, sheńgel, teńge, deńgene, shúńgil, dońız, ańız, jańa, Jańıl, Jańabay, Teńel, keńse, ańsat, jańǵaq, jańǵırıq, jońshqa* t.b.

§21. Rr háribi sózlerdiń ortasında hám aqırında esitiliwinshe jazıladı: *arba, ara, tari, arpa, iras, irash, iray, irısqı, urıq, qurıq, jarıs, qarıq, sarı, ar, tar, tomar, Pirnazar* t.b. Sózlerdiń basında qısqa *ı, i, u, ú* dawıslıları esitilse de, ol jazıwda saqlanbaydı: *ret, reń, rásmiy, roman, razi, raxmet, Raziya, Reyim, Rayxan, Ramet, Rústem* t.b.

§22. Vv háribi *vagon, voleybol, vanna, vatman, volt, vazelin, velosiped, vokzal, valyuta, vulkan, avtobus* t.b. sıyaqlı ózlestirilgen sózlerde jazıladı.

§23. Ww háribi sózlerdiń barlıq esitilgen orınlarında jazıladı: *Watan, waqıt, wáde, wákil, wáj, wáliy, wálayat, wásiyat, wázir, qawın, jawın, awlaq, sawda, hawa, súwen, awqam, jawlıq, quwraq, aw, baw, suw, taw, saw, altaw, qosıw, bóliw* t.b.

§24. Yy háribi sózlerdiń barlıq esitilgen jerlerinde jazıladı. Sózdiń, buwınıń basında: *ya, yar, yaqshı, yamasa, yapırmay, yarım, Yaqıp, yapon, yumor, yosh, yod, yubiley, yurist, yusticiya*; sózdiń ortasında hám aqırında: *ay, jay, may, tay, toy, qoy, bay, say, bayraq, qoyan, tayaq, túye, biye, Baykal* t.b.

§25. Zz haribi sózlerdiń barlıq orınlarında qollanıladı hám jazıladı: *zar, zor, zaman, zárúr, zıyan, zıyat, zerger, azada, gúz, gúze, júzim, atız, qaǵaz, zúraát, zavod, zoologiya, lebiz, segiz* t.b.

Ünsiz dawıssızlar

§26. Ff háribi *fevil, ferma, fermer, fizika, flot, foto, futbol, fonetika, Zulfiya, Fatiyma, Fayzulla, Feruza, fabrika, shkaf, bufet, professor, kofe, kafe, geografiya* t.b. sıyaqlı özlestirme sözlerde jazıladı.

§27. Hh háribi tiykarınan sözlerdiñ basında hám ortasında jazıladı: *hárre, házil, halat, haqı, hadal, haq, hal, hákke, hápte, haywan, hesh, hiyle, hinji, hól, hújdan, hújjet, hükimet, hürmet, máhál, báhár, náhán, sáhár, Hámiyda, Hámre* t.b. Ayırım *pah, ah, wah* sıyaqlı tañlaq sözlerdiñ aqırında jazıladı.

§28. Xx haribi qaraqalpaq tiliniñ túpkilikli sözlerinde ushıraspaydı. Ol tiykarınan arab-parsı hám basqa da shet tillerden özlestirilgen sözlerde jazıladı. Awızeki sóylewde *q* sesi esitilse de, jazıwda *x* háribi jazıladı: *xat, xabar, xalıq, xor, xoja, xojalıq, xana, dánxana, asxana, xızmet, xosh, xoshametlew, paytaxt, ximiya, xlor, paroxod* t.b.

§29. Kk háribi tiykarınan jıñishke dawıslılar menen bir buwında kelip, sözlerdiñ barlıq orınlarında aytıladı hám jazıladı: *kóz, kók, kún, kásip, kitap, külki, kórkem, kiyik, keme, keli-kelsap, kiyim, kán, kámal, kran, kólik, kórik, kiyiz, keklik, ilik* t.b. Sonday-aq, jekke-siyrek *karta, kompas, kareta, kran, kabel, kafe* sıyaqlı sözlerde juwan dawıslılar menen de bir buwında jumsaladı.

§30. Qq háribi kóbinese juwan dawıslılar menen bir buwında kelip, sözlerdiñ barlıq jerlerinde jazıladı: *qaq, qala, qara, qayıq, qatıq, qaymaq, qonaq, qamshı, qamıs, qaysar, qaqpıq, soqpaq, shoqqı, shaqqı, aqlıq* t.b. Sonday-aq, *q* háribi *qádir, qábir, qáhát, qálem, qálip, qáde, qánige, qáte, qáwli* t.b. sıyaqlı sözlerde jıñishke dawıslılar menen bir buwında jumsaladı.

§31. Pp háribi sözlerdiñ barlıq orınlarında aytıladı hám jazıladı: *parta, paxta, perde, pal, pán, pana, párman, apa, sıpa, qapı, shapan, palapan, paroxod, planeta, pochta, polat, puqta, puqara, pútin, qap, tap, sap, kitap* t.b.

§32. Ss háribi sözlerdiñ barlıq orınlarında aytıladı hám jazıladı: *san, salt, sada, sabır, suw, súwret, sabaq, samal, salıq, asaw, Asan, Asqar, qasıq, dos, qos, tas, qarıs, qalıs, Taqıyatas* t.b.

§33. Tt háribi sözlerdiñ barlıq esitilgen orınlarında jazıladı: *taw, tas, tana, taza, tárezi, atız, talant, qutt, tut, sút, kút, ataw, azat, qant, ant, bánt, Taxtakópir* t.b.

§34. Cc háribi qabatlasqan *ts* sesleriniñ aytılıwına uqsas bolğan ünsiz dawıssız sestı bildiredi hám shet tillerden özlestirilgen sözlerde

jaziladı: *centner, cement, cex, cirkul, koncert, docent, konstituciya, procent, cilindr* t.b. *Al, ketse, jetse, tartsa, jatsa, ótse* t.b. sıyaqlı sózlerde *ts* háripleriniń birikpesi saqlanıp jaziladı.

§35. *Sh sh* háribi sózlerdiń barlıq orınlarında aytiladı hám jaziladı: *shash, shóp, shól, shana, shákirt, shertek, shigit, shiyshe, Shimbay, Tashkent, shanışqı, qashaw, ashıq, ashshı, qoshqar, basshı, qosshı, qash, tınısh, qurash, qulash, shay, sháynek, yashik, shyotka* t.b.

§36. *Ch ch* háribi qabatlasqan *tsh* sesiniń aytilıwına uqsas bolğan únsiz dawıssız sestı bildiredi hám shet tillerden ózlestirilgen sózlerde jaziladı: *chek, chex, pochta, ocherk, chemodan, chempion, chekanka, Chili* t.b.

Túbir hám qosımtalardıń imlası

§37. Sózdiń túbiri *n* sesine tamamlanıp, oğan *b* sesinen baslangan qosımta yamasa sóz qosılğanda *n* sesi *m* sesine almasıp aytilsa da, sóz túbiri saqlanıp, *n* háribi jaziladı: *nanbay (nambay emes), qanbadı (qambadı emes), minber (mimber emes), janbadı (jambadı emes), kónbedi (kómbedi emes), Qurbanbay (Qurbambay emes), Sársenbay (Sársembay emes), isenbedi (isembedi emes)* t.b.

Sonday-aq, sózdiń aqırı *n* sesine tamamlanıp, oğan *l* sesinen baslangan qosımta qosılsa, *n* sesi *l* ğa aylanıp aytilsa da, jazıwda *n* saqlanıp jaziladı: *janlıq (jallıq emes), sanlıq (sallıq emes), kúnlikshi (kúllikshi emes), jánlik (jállik emes)* t.b.

§38. Sózdiń aqırı *n* sesine tamamlanıp, oğan *q, k, ğ, g* seslerinden baslangan qosımta qosılsa, *n* sesi *ń* sesine aylanıp aytiladı, biraq *n* saqlanıp jaziladı: *jonqa (jońqa emes), minges (mińges emes), qonğan (qońğan emes), azanğı (azańğı emes)* t.b.

§39. Sózlerdiń aqırı *s, z* seslerine pitken sózlerge *sh* sesinen baslangan qosımtalar jalğanganda *s, z* sesleri *sh* sesine aylanıp aytilsa da, sóz túbirindegi *s, z* háripleri saqlanıp jaziladı: *basshı (bashshı emes), qusshı (qushshı emes), dushshı (dushshı emes), qosshı (qoshshı emes)* t.b.

Sonday-aq, sózdiń aqırı *z* sesine tamamlanıp, oğan *s* sesinen baslangan qosımta qosılsa, *z* sesi *s* sesine aylanıp aytiladı, biraq *z* saqlanıp jaziladı: *jazzın (jassın emes), qazzın (qassin emes), azsın (assin emes), dúzsın (dússin emes)* t.b.

§40. Sózdiń aqırı *q, k, p* dawıssızlarına tamamlanıp, oğan dawıslıdan baslangan qosımta jalğanganda *q* sesi *ğ* sesine, *k* sesi *g* sesine, *p* sesi *b* sesine ózgeredi hám sol ózgergen túrinde jaziladı: *taraq-tarağı, quraq-*

qurağı, baltq-balıǵı, talaq-talaǵı, kórik-kórigi, shórek-shóregi, tik-tigis, ek-egis, kitap-kitabı, qap-qabı, sap-sabı t.b. Biraq, *gáp, tip, shaq, huqıq, shkaf, mif, telegraf* sıyaqlı sózlerge sol qosımtalar jalǵanǵan menen, túbir sózdiń aqırında ózgeris bolmaydı: *gáp-gápi, tip-tipi, shaq-shaqı, huqıq-huqıqı, shkaf-shkafı, mif-mifi, telegraf-telegraftı* t.b.

§41. Aqırı *p* dawıssızına tamamlanǵan ayırım feyil sózlerge *-ıp, -ip* qosımtası jalǵanǵanda *p* sesi *w* sesine almasıp ayıladı hám sol almasqan túrinde jazıladı: *tap-tawıp, sep-sewıp, tep-tewıp, jap-jawıp, kep-kewıp* t.b.

§42. Ayırım túbir sózlerge tartım jalǵawı jalǵanǵanda *t, i* qısıq dawıshları túsirilip jazıladı: *xalıq-xalqı, bórik-bórki, kórik-kórki, erin-erni, orın-orni, qarın-qarını, awız-awzı, murın-murnı, moyın-moyını, qoyın-qoyını* t.b. Al geypara *awıl, julın, qulın, kiyim, erik, buyım, sherik, tilik* sıyaqlı sózlerge jalǵansa, túbir sózdiń sońǵı buwınındaǵı dawıshlı háripler túsirilmey jazıladı: *awılı, julını, qulını, kiyimi, erigi, buyımı, sherigi, tiligi* t.b.

§43. Aqırı birdey eki dawıssızǵa pitken ózlestirme sózlerge qosımta qosılsa, bul dawıssız háriplerdiń birewi túsirilip jazıladı: *metall-metalı, metaldan, metallar; klass-klası, klastan, klassız; kilogramm-kilogramı, kilogramlap, kilogramnan* t.b.

§44. Aqırı *kt, ng, nk, nk, mn, zd, st, rk, sk* sıyaqlı qabatlasqan dawıssızlarǵa tamamlanǵan sózlerge qosımtalar tikkeley jalǵana beredi: *bank-bankke, gimn-gimniń, poezd-poezdı, tekst-tekstten, park-parkke, reńk-reńkleri, Minsk-Minskke* t.b.

§45. Familiya jasawshı *-ov, -ova, -ev, -eva* qosımtaları adam atlarınıń aqırǵı sesi dawıssızǵa pitkende *-ov, -ova*, al dawıslıǵa pitse *-ev, -eva* túrinde jalǵanadı: *Nurmuhammedov, Yusupov, Mámбетov, Bahadırova, Dáwqaraev, Mátekeev, Esmırzaeva* t.b. Sonday-aq, *y* dawıssızına tamamlanǵan adam atlarına *-ev, -eva* qosımtaları qosılǵanda *y* dawıssızı túsip qaladı: *Bazarbaev, Sársenbaev, Qalbaev, Qurbanbaeva* t.b.

§46. Familiyalardıń sońǵı buwınınıń juwan ya jıńshkeligine qaray qosımtalar da soǵan sáykes juwan ya jıńshke túrinde jalǵanadı: *Aytbaevaǵa, Yusupovqa, Erekeevke, Erekeevaǵa, Álievte, Elmuratovaǵa, Otarovanı, Ótegenovqa* t.b.

Sózlerdiń qosılıp jazılıwı

§47. Eki sózden quralǵan qospa sózlerdiń birewi óz aldına bólek turǵanda heshqanday máni ańlatpasa yamasa fonetikalıq ózgeriske ushırsa, olar qosılıp jazıladı: *belbew, qarabaraq, búgin, bıyıl, bilezik, altaqta, qolǵap, ayǵabaǵar* t.b.

§48. Eki hám onnan da kóp sózlerdiń qosılıwınan jasalǵan menshikli atlıqlar birigip jazıladı:

a) adam atları: *Erniyaz, Allaniyaz, Muratbay, Barlıqbay, Miratdin, Aysánem* t.b.

b) birneshe sózdiń qosılıwınan dúzilgen qala, awıl, jer, suw (dárya, kól, ózek, arna) atamaların bildiretuǵın menshikli qospa atlıqlar bas háripten baslanıp birigip jazıladı: *Qońırat, Qanlıkól, Qaraózek, Tax-takópir, Bestóbe, Taqiyatas, Qazaqdárya, Aqdárya, Qarataw, Qattagar, Ellikqala, Qırqqız, Qoyqırılǵanqala, Qaraoy, Teńgeshashqan, Qarabuǵa, Shoqtorañıl, Sorkól, Aqsholaq* t.b.

§49. Eki sózden quralıp, bir máni ańlatatuǵın qospa sózler (haywanlardıń, quslardıń, balıqlardıń hám basqa da jánlik hám ósimliklerdiń túrlerin bildiretuǵın ǵalabalıq atlıqlar) hám aspan deneleriniń menshikli atamaları qosılıp jazıladı: *jolbarıs, dáwseben, tasbaqa, alabuǵa* (balıq), *túyetawıq, shaytantawıq, aqqutan, almaqabaq, dasmalqabaq, bóribasár, alamoynaq, Jetiqaraqshı* (juldız) t.b.

§50. Uzaq jıllar dawamında qosılıp aytılıp, semantikalıq jaqtan bir túsinikke iye bolıp ketken sózler birigip jazıladı: *kúnshıǵıs, kúnbatıs, baspasóz, shiykizat, iytayaq, kózáynek, qoloramal, otaǵası, aqsaqal, besatar, besqonaq, kózqaras, qoljazba, ómirbayan, sariawırıw, soqırıshek, asqazan, demalıs* t.b.

§51. Ózlestirilgen yamasa awdarma jasaw jolı menen ózlesken qospa sózler birigip jazıladı: *kinoteatr, kinofilm, elektrostanciya, radioesittiriw, telekórsetiw, kinosayaxat, fotoqaǵaz, videokamera, fotosúwret* t.b.

§52. *Hár, hesh, gey, álle, bir* sıyaqlı sózler ózinen soń kelgen almasıqlar, ráwıshler menen qosılıp, bir túsinik bildirip kelse, qosılıp jazıladı: *hárkim, hárbir, heshkim, heshqanday, állenebir, állekim, birneshe* t.b.

Sonday-aq, *bazıbir, geypara, birpara, birdeme, heshteńe, hárdayım, birotala, állenebir* sıyaqlı ekinshi sınırları óz aldına qollanılmaytuǵın sózler de qosılıp jazıladı.

§53. Qısqaǵan sózlerdiń barlıq túrleri hám olarǵa jalǵanatuǵın qosımtalar qosılıp jazıladı: *NMPIdiń, QMUǵa, AQShqa* t.b.

Sózlerdiń bólek jazılıwı

§54. 1) eki yamasa onnan da kóp sózlerden jasalıp, bir túsinikti yamasa bir nárseniń atın bildiretuǵın qospa sózlerdiń sınırları óz mánilerin joǵaltpaǵan bolsa, onday qospa sózler bólek jazıladı: *Aral*

teñizi, Oraylıq Aziya, Jer orta teñizi, Qaraqalpaqstan Respublikası, İlimler akademiyası, Oliy Majlis, mal sharwashılıǵı, awıl xojalıǵı t.b.;

2) anıqlawısh hám ayqınlanıwshılıq qatnastaǵı qospa atlıqlar: *mal qora, at qora, ayaq kiyim, bas kiyim, temir jol, tas jol, asfalt jol, ul bala, qız bala, jas óspirim, oqıw kitabı, Berdaq shayır, Jiyen jıraw, Ernazar alakóz, Qulen bolıs, Erejep tentek* t.b.;

3) atlıq hám kómekshi atawıshlardıń dizbeklesiwinen dúzilgen qospa sózler: *Aral boyı, Kavkaz artı, saylaw aldı, úy qaptalı* t.b.

§55. Eki atlıq yamasa eki kelbetliktiń, kelbetlik penen atlıqtıń qatar keliwinen dúzilip, bir máni ańlatatuǵın qospa kelbetlikler bólek jazıladı: *ashıq júzli, aq saqallı, uzın boylı, biyday reńli* t.b.

§56. Qospa sanlıqlar, sanlıq penen kelbetliktiń dizbeklesiwinen jasalǵan qospa kelbetlikler, sanlıq penen atlıqtan quralǵan qospa sózler, kelbetlik wazıypasındaǵı qatarlıq sanlıqlardıń sınırları hám bólshek sanlıqlar bólek jazıladı: *jigirma bir, otız eki, bir mın tórt júz, eki qızlı, altı aylıq, bes saatlıq, on ekinshi, besten eki, tórtten bir* t.b.

§57. Hár, hesh, bir, gey, hámme, qaysı sıyaqlı sózler atlıq penen dizbeklesip kelgende bólek jazıladı: *hár adam, hár jerde, hár kisi, hár kúni, hesh nárese, bir kúni, hámme waqıt, qaysı kúni, gey künleri* t.b.

§58. 1) *jer, jaq, tárep, man* kómekshileriniń siltew almasıqlarǵa qosılıwınan jasalǵan qospa ráwıshler bólek jazıladı: *bul jaqqa, bul jerde, sol jaqqa, sol jerde, sol jaqta, sol tárepte, bul manda*; geyde bular awızeki sóylewde: *buyerde, soyaqqa, soyerde, bumanda, somanda* túrinde birigip aytıladı. Biraq, imlada bulardıń tolıq túri qollanıladı;

2) *bir* sózi hár túrli almasıq, waqıt, orın mánili atawıshlar hám basqa da sózler menen dizbeklesip, qospa ráwısh jasap kelgende bólek jazıladı: *bir kúni, bir jerde, bir jaqta, bir waqıtta, bir jón, bir qatar, bir talay, bir tárepleme, aqırı bir, bári bir, taǵı birde, jáne birde* t.b.

§59. Qospa feyillerdiń sınırları bólek jazıladı: *tamam boldı, jek kórdi, barıp keldi, alıp ketti, shıǵıp ketti, maqul kórdi, alıp shıqtı, uyqılap atır, kómek berdi, jaqsı kóredi, qol qoydı, jazıp boldı* t.b.

Apkel, ákel, ápket, apar sıyaqlı qospa feyiller qısqartılıp aytılsa da, jazıwda olar *alıp kel, alıp ket, alıp bar* túrinde jazıladı.

§60. Barlıq tirkewishler hám dánekerler ózinen burın kelgen sózlerden bólek jazıladı: *xalıq ushın, onnan soń, Azattan keyin, túske shekem, Ayjamal tuwralı, kitap penen qálem, awıl menen qala, keldi de ketti, gá gonadı, gá ushadı* t.b.

§61. 1) sóz dizbegi sınırlarınıń aralıǵındaǵı qatar kelgen eki dawıshlı sestıń birewi sóylewde aytılmasa da, jazıwda dawıshlılar saqlanıp, hár bir

sóz bólek jazıladı: *torı ala (torala emes), qara at (qarat emes), sarı ala (sarala emes), kele almaydı (kelalmaydı emes)* t.b.

2) qospa sóz hám sóz dizbeklerinde qońsılas kelgen eki sestıń aytılıwında bir-birine tiygizgen tásiri eskerilmey, jazıwda hárbir sózdıń jeke turǵandaǵı qálpi saqlanıp, bólek jazıladı: *qara qoy (qaraǵoy emes), ala ket (alaget emes), bara kel (baragel emes), ayta ket (ayta get emes)* t.b.

§62. Sóz aqırında kelgen *-ba -be (-ma, -me, -pa -pe)* soraw janapayları hám *ǵoy, ǵana, emish* sıyaqlı janapaylar ózinen burın kelgen sózlerden bólek jazıladı: *barasań ba, kelesesń be, jaza ma, ala ǵoy, bara ǵoy, men ǵana, barǵan emish* t.b.

Al soraw janapayları túbir menen qosımta arasında kelgende qosılıp jazıladı: *baramısań, kelemisesń, oqıymısań, jazamısań* t.b.

§63. Idiomalıq hám frazeologiyalıq dizbeklerdiń sıńarları bir-birinen bólek jazıladı: *qoyan júrek, dáw júrek, at ústi, kóz ushında, kóz saldı, qol urdı, kózdi ashıp jumǵansha, demniń arasında, iyt ólgen jerde* t.b.

§64. Geypara *elden elge, awıldan awılǵa, tabıstan tabısqa, jıldan jılǵa, órden ıqqa, ózinen ózi, birinen biri, biri birinen* sıyaqlı seplik formalı sózler hám *aytsa aytsın, kelse kelsin, ishse ishsin, jese jesin, islese islesin* sıyaqlı qospa feyillerdiń sıńarları bólek jazıladı.

Defis arqalı jazıw

§65. Jıynaqlawshı máni bildiriwshi atlıqlardıń juplasıwınan jasalǵan jup sózler defis arqalı jazıladı: *tálim-tárbiya, er-turman, qazan-tabaq, bala-shaǵa, azıq-awqat, aǵa-ini, kempir-ǵarrı, ata-ana, qız-kelinshek, qurt-qumırısqa, qoy-eshki* t.b.

§66. Ayqınlawısh-ayqınlanıwshı mánisinde juplasıp kelgen qospa atlıqlar defis penen jazıladı: *general-mayor, xabarshı-aǵza, agronom-entimolog, mexanik-aydawshı, premier-ministr, vice-prezident* t.b.

§67. Belgili bir aralıq yamasa keńisliktegi baǵıt-baǵdar, orın mánilerinde qollanılatuǵın qospa atlıqlardıń sıńarları defis penen jazıladı: *Tashkent-Nókis (temir jolı), Nókis-Moynaq (asfalt jolı), Tashkent-Seul (hawa jolı)* t.b.

§68. 1) Sıńarları sinonimlik mánidegi jup sózler defis penen jazıladı: *kúsh-quwat, ar-namıs, aman-saw, saw-salamat, arzıw-árman, hal-jaqday, urıs-keyis, saz-sáwbet* t.b.

2) Óz ara antonimlik qatnastaǵı jup sózler defis penen jazıladı: *jaqsı-jaman, azlı-kópli, úlken-kishi, alıs-beris, erteli-kesh, kúni-túni, uyqılı-oyaw* t.b.

§69. Bir yamasa eki sınıarı da óz aldına mánige iye bolmağan jup sózler defis penen jazıladı: *emin-erkin, ağıl-tegil, mázi-mayram, sam-saz, tum-tus, lám-mim, shay-pay, nan-pan, suw-puw, malpaq-salpaq, olqı-solqı* t.b.

§70. Juplasıp kelgen shamalıq hám toplaw sanlıqlar defis penen jazıladı: *bir-eki, bes-altı, on-on bes, ekewlep-úshewlep, qırq-eliw, túrt-besten* t.b.

§71. Morfologiyalıq forması birdey eki feyildiń juplasıwınan jasalğan qospa feyiller defis arqalı jazıladı: *ayttı-qoydı, isledi-tasladı, ketti-qaldı, jazdı-aldı, ishtim-qoydım, isleymen-taslayman, aytasań-qoyasań, ushadı-ketedi* t.b.

§72. Qospa sózlerdiń sınıarları tákirarlanıp kelgende tómendegi jaǵdaylarda defis qoyılıp jazıladı:

1) sınıarları birdey ataw formadaǵı tákirar sózler: *taw-taw, úyin-úyin, topar-topar, shoq-shoq, qap-qap, sóley-sóley, birim-birim, bólek-bólek, pada-pada, súriw-súriw, túrli-túrli, kem-kem, kele-kele, waqtı-waqtı* t.b.

2) sınıarları hár túrli bolǵan tákirar sózler: *kem-kemnen, ashıqtan-ashıq, qaraptan-qarap, on-onlap, júz-júzlep, ayma-ay, kúnbe-kún, kózbe-kóz, júzbe-júz, qolma-qol* t.b.

3) tákirarlanıp kelgen eliklewish hám tańlaq sózlerdiń sınıarları defis penen jazıladı: *jalt-jult, gúldir-gúldir, ğashır-ğashır, ğúw-ğúw, ğirt-ğirt, tars-turs, úwh-úwhlep, tasır-tusır, sholp-sholp* t.b.

§73. Janapaylardıń *ba-be (ma-me, pa-pe), ğoy, ğana, emish* túrlerinen basqaları defis penen jazıladı: *sonday-aq, kelseń-á, joǵ-á, qoyasań-á* t.b.

§74. Arab cıfrı menen kelgen qatarlıq sannıń *-ınshı, -inshı* qosımtasınıń ornına defis qoyıladı: *5-mektep, 7-klass, 2016-jıl, 45-mákan puqaralar jıyını* t.b.

Qatarlıq sanlardı bildiriwshi arab cıfrları birneshe bolıp kelgende, olardıń sońǵısına keyin defis qoyıladı: *4, 5, 8-mektepler, 6, 9-dúkanlar* t.b.

Al, qatarlıq sandı bildiriwshi rim cıfrınan keyin defis qoyılmaydı: *XX ásir, IX klass, III bap* t.b.

Bas háriplerdiń jazılıwı

§75. Menshikli adam atları (famiyası, atı hám ákesiniń atı) bas háripten baslanıp jazıladı: *Nájim Dáwqaraev, Qallı Ayımbetov, Marat Kóptilew ulı, Sabır Kamalov, Dosjan Siypatdin ulı Nasırov* t.b.

Adam atları menen birge qollanilatugin *uli*, *qizi* sózleri ózinen burin kelgen sózden bólek, kishi hárip penen jazıladı: *Genjebay Ubaydulla ulı*, *Tillaxan Uzaqbergen qızı* t.b.

§76. Jer, suw, qala, kanal, ózek atların bildiretugin menshikli atlıqlar bas háripten baslanıp jazıladı: *Ámiwdárya*, *Shılıpq*, *Xojeli*, *Shımbay*, *Qarataw*, *Dawıtkól*, *Kókózek* t.b.

§77. Kóp sózlerden quralğan tómendegi menshikli atlarıń hárbir sózi bas háripten baslanıp jazıladı:

1 Mámleketlerdiń atları: *Ózbekstan Respublikası*, *Qaraqalpaqstan Respublikası*, *Koreya Respublikası*, *Qıtay Xalıq Respublikası*, *Rossiya Federativlik Respublikası* t.b.

2. Eń joqarı mámleketlik, xalıq aralıq shólkemlerdiń atları: *Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisi*, *Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesi*, *Birlesken Milletler Shólkemi* t.b.

3. Joqarı dárejeli mámleketlik lawazımlardıń atları: *Ózbekstan Respublikası Prezidenti*, *Ózbekstan Respublikası Oliy Majlisiniń Baslıǵı*, *Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarǵı Keńesiniń Baslıǵı*, *Qaraqalpaqstan Respublikası Ministrler Keńesiniń Baslıǵı*, *Ózbekstan Respublikası Oliy Sudınıń Baslıǵı* t.b.

Bunday atamalardıń quramında *ministr*, *birinshi orınbasar*, *prokuror*, *xatker*, *járdemshi*, *másláhátshi* t.b. sózler kelse, olar kishi hárip penen jazıladı: *Ózbekstan Respublikası Bas ministri*, *Qaraqalpaqstan Respublikası prokurori*, *Qaraqalpaqstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministri* t. b.

§78. Mámleketlik joqarı sıyıqlardıń atı, olardaǵı hárbir sóz bas hárip penen jazıladı: «*Ózbekstan Qaharmanı*» (ataq), «*Altın Juldız*» (medal) t.b.

Al, bunnan basqa sıyıqlar, húrmetli ataqlar, belgilerdiń atlarınıń dáslepki sózi bas háripten baslanıp jazıladı: *Ózbekstan xalıq jazıwshısı*, *Qaraqalpaqstan xalıq shayı*, *Qaraqalpaqstan Respublikasına miyneti sińgen ilim ǵayratkeri*, *Qaraqalpaqstan Respublikası xalıq muǵallimi* t.b.

§79. Mádeniy xızmet kórsetiw hám sawda kárxanalarınıń, sanaat hám transport qurallarınıń, kitap, gazeta, jurnallardıń atları bas háripten baslanıp jazıladı: «*Nókis*» (miymanxana), «*Qırıq qız*» (dástan), «*Qaraqalpaq qızı*» (roman), «*Erkin Qaraqalpaqstan*» (gazeta), «*Ámiwdárya*» (jurnal), «*Neksiya*» (avtomashina) t.b.

§80. Úlken tariyxıy sánelerdiń, bayramlardıń atlarınıń birinshi sózi bas háripten baslanıp jazıladı: *Ǵárezsizlik kúni*, *Konstituciya kúni*, *Nawrız bayramı*, *Qurban hayt bayramı*, *Hayal-qızlar bayramı*, *Eslew hám Qádirlew kúni* t.b.

§81. Kóp sózlerden quralğan mákeme hám kárxanalar, mámleketlik hám jámáátlik xojalıqları, oqıw orınları atlarınıń birinshi sózi bas háripten baslanıp jazıladı: *Densawlıqtı saqlaw ministrliǵı, Ústirt gaz-ximiya kompleksi, Qońırat soda zavodı, Milliy qáwipsizlik xızmeti, Qaraqalpaq mámleketlik universiteti* t.b.

Bunday menshikli atamalardıń aldında anıqlawshı sózi bolsa da, olardaǵı birinshi sózdegi bas hárip saqlanıw jazıladı: *Qaraqalpaqstan Respublikası Xalıq bilimlendiriw ministrliǵı, Ózbekstan Ilimler akademiyası, Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı* t.b.

§82. Teksttegi gáplerdiń hám qosıq qatarlarınıń birinshi sózi bas hárip penen jazıladı: *Barlıq jumısım usılardıń dasturqanı ushın.* (T. Qayıpbergenov)

*Jigit bolsań arıslanday tuwılǵan,
Xızmet etkil udayına xalıq ushın.* (Berdaq)

Ańlatıw: Tuwra gáp avtor gápiniń qaysı ornında kelse de, tuwra gáptiń dáslepki sóziniń birinshi sózi bas háripten baslanıp jazıladı da, al avtor gápi tuwra gápten keyin kelgende, kishi hárip penen jazıladı: — *Mine, usı jerler sizlerdiń jańa qonısınız boladı, — dedi Shaqlı Maral olarǵa.* (Sh. Aytmatov)

§83. Kóp sózlerden quralğan qospa atlıqlardıń hár bir sóziniń birinshi háribin alıw jolı menen qısqarǵan sózler bas hárip penen jazıladı: *QMU (Qaraqalpaq mámleketlik universiteti), AQSH (Amerika Qurama Shtatları), BMSH (Birlesken Milletler Shólkemi)* t.b.

Eger dáslepki sózdiń birinshi buwının alıw jolı menen qısqartılса, onda sol buwının birinshi háribi ǵana bas hárip penen jazıladı: *ÓzIA (Ózbekstan Ilimler Akademiyası), ÓzR (Ózbekstan Respublikası), Tash-MAU (Tashkent mámleketlik agrar universiteti)* t.b.

§84. Jańa jolǵa gáptiń bólekleri shıǵarılǵanda, eger olar menshikli atlıqlar bolmasa, aldına sızıqsha qoyıladı da, kishi hárip penen jazıladı: *Jergilikli hákimyat uyımlarınıń biyligine tómenдеgi máseleler tiyisli:*

— *nızamlılıqtı, huqıq tártibin hám puqaralardıń qáwipsizligin támiyinlew;*

— *aymaqlardı ekonomikalıq, sociyallıq hám mádeniy jaqtan rawajlandırıw;*

— *jergilikli kommunallıq xojalıqqa basshılıq etiw;*

— *qorshap turǵan ortalıqtı qorǵaw;*

— *puqaralıq halat aktlerin dizimge alıwdı támiyinlew.* (Qaraqalpaqstan Respublikası Konstituciyası)

§85. Gáptiń bólekleri qawıslı san yaqı qawıslı hárip penen berilgende, olar kishi hárip penen jazıladı: *Sóz mánisiniń awısıwınıń úsh usılı bar: 1) metafora; 2) metonimiya; 3) sinekdoxa* t.b.

Sózlerdi ótkermelew

§86. Eki yamasa onnan da kóp buwınlı sózlerdiń jazılıp kiyatırǵan qatarǵa sıymay qalǵan bólekleri jańa jolǵa buwın boyınsha ótkeriledi: *mek-tep, qá-lem, qamıs-lıq, Qara-qalpaqstan, Gúl-jamal, Gúlja-mal* t.b.

§87. 1) bir buwınlı sózler taza jolǵa bólip ótkerilmeydi: *tórt, dańq, bas, ant* t.b.

2) bir háripti burınǵı jolda qaldırıp qoyıwǵa ya taza jolǵa ótkeriwge bolmaydı: *a-na* emes *ana*, *o-qıtıwshı* emes *oqıtıwshı*, *á-ke* emes *áke*, *ú-yi* emes *úyi* t.b.

§88. Bas háriplerin alıw jolı menen qısqarǵan qospa sózlerdi ótkermelewge bolmaydı: *QMU, NMPI, MPJ* t.b. Al, olarǵa jalǵanǵan qosımtalardı ótkermelewge boladı: *QMU-ǵa, NMPI-den, MPJ-ǵa* t.b.

§89. Adam atlarınıń qısqartılıp alınǵan bas háribin familiyadan bólip alıp, jańa jolǵa ótkermelewge yamasa burınǵı jolda qaldırıp ketiwge bolmaydı: *K. - Mámбетov* emes, *K.Mámбетov*; *I. - Yusupov* emes, *I. Yusupov*; *A. - Bekbergenov* emes, *A.Bekbergenov* t.b.

§90. Cifr menen keletuǵın qısqarǵan sózler cifrdan bólinip ótkermelembeydi: *60-kg* emes, *60 kg*; *70-sm* emes, *70 sm*. *Sunday-aq, «A-320», «Universiada-2016», «Olimpiada-2016»* t.b.

QARAQALPAQ TILI IMLA QAĞIYDALARINIŇ JIYNAĞI

«Bilim» baspası

Nókis — 2016

Redaktori *S. Baynazarova*

Kórk.redaktor *I. Serjanov*

Tex. redaktori *Z. Allamuratov*

Operator *N. Qaypbergenova*

Original-maketten basıwǵa ruqsat etilgen waqıtı 14.07.2016-j.

Formatı 60x84 1/16. Tip “Tayms” garniturası.

Ofset qaǵazı. Ofset baspa usılında basıldı. Kólemi 1,25 baspa tabaq.

1,16 shártli baspa tabaq. 2,1 esap baspa tabaq.

Nusqası 4000 dana. Buyırtpa

“Bilim” baspası. 230103. Nókis qalası, Qaraqalpaqstan kóshesi, 9.

“Bilim” baspasında basıp shıǵarıldı.

«BILIM»

ISBN 978-9943-4433-5-8

9 789943 443358